

Sol tins ki, come dit come fwait, l' Evo Morales riprind ses mayes dins les tchamps d' gaz...

Les Bolivyins vont i candjî di rlidjon ?

Paski pocwè ?

Paski li rfondaedje do sistinme di scolaedje, atâvlé do minisse di l' instruccion, Félix Patzi, a fwait bisker l' Egljhe catolike. Plamor ki, el Boliveye, li catolicisse, c' est ene rlidjon d' estat. Li novea minisse est pol layicté. Insi, il est eto pol liberté di rlidjon dins les scoles.

Come di djusse, gn a yeu des metingues et del poûssance [*lobbying*] di l' Egljhe disconte do pordjet. Adon, li minisse vout bén k' on continowe avou les cours di rlidjon, mins pus fok po scoler li doctrene catolike. On divreut dner scole di rlidjon catolike, di rlidjon protestante, et espliker eto les ancynnès rlidjons des djins d' avâr la.

Dispu kékès anêyes, gn a sacwants familles del Boliveye ki s' ont cviersî [*converties*] âs Protestants evandjelikes. A costé d' ça, gn a co ene vintinne d' ôtes congregâcions protestantes el Boliveye.

Les protestants vikèt pus a môde des cminâltés indyennes. Tertos est fré et sour. Les pasteurs, c' est des Indyins. Gn a pont d' curé ki dit tot çou k' on pout fé et n' nén fé, et lumenme esse mostré på dweyin, pa l' eveke, et på Pâpe di Rome.

Tins des ofices protestants, on tchante et danser des eures à long. Po les djins d' ladrî, c' est brâmint pus plaijhant ki les pratikes catolikes, foirt sitraegnes.

Les viyès rlidjons de Coidlire des Andes

Mins les Protestants, come les Catolikes, disfindèt a leu shuveus di pratiker les rites del viye rlidjon des Andes. Mawyî del coca, beni les tchamps, aler priyî so les nîmes [*lieux sacrés païens*], evnd. Gn a minme des congregâcions ki disfindnut âs femes di texhî come elle ont todi fwait [*interdiction des tissages traditionnels*]. Va-z è vey pa ké sint !

Come e l' Afrike, les djins ki croeynut co âs viyès rlidjons sont lomés « animisses ». End a co brâmint, savoz. Mins ladvins, end a sacwants ki croeynut âs diès des viyès rlidjons, ey e minme tins, aler a messe et priyî l' Aviedje, et les sints do Paradis.

Come el Walonreye do trevêns d' sint Monon, les nîmes des viyès rlidjons ont stî rprins pâs catolikes po fé des tchapeles et des calvaires. Metans, âdzeu d' ene pire sacrêye (*wak'a*), on-z a fwait ene tchapele a Notru-Dame di Fatima, u sint Penêye.

Jikisiñkama, yuspagarpuni taqikunatakis (a bénrade et merci brâmint des côps di m' publiyî dins vosse gazete).

Jacqueline Michaux, e moes d' setimbe 2006

emile :
jjmichaux@yahoo.com

Djâclene Michaux, c' est ene Walone k' a fwait ene teze di sociodjeye a Arnoncoû, el Gâme, et vey kimint k' les djins d' avâr la s' avént adû al novele oujhene di pâsse à papî (*La Cellulose d'Harnoncourt*). Adonpwis, elle a stî bouter el Boliveye. Dispu l' moes d' avri 2006, elle overe a Orouro dins ene cinse sicolrece, ki rçût des djonnes Aymaras et Ketchouwas (deus peupes d' avâr la), et lzî mostrer les carotes do mestî [*ficelles du métier*].

Il ont eto metou en alaedje des scoles à lon [*formation à distance*] po les viyaedjes metou lon erî dins les Hôts Tienes.

On saye di studyî et rimete d' assene les viyès pratikes di pasteraedje, li raiwaedje a deus troes astaedjes [*irrigation en terrasse*] et l' ramassaedje des aiwes di plouve dins des astantcheas [*barrages collinaires*].

On saye eto di fé des pousses [*puits*]. Les Aymaras ni savént nén taper l' baguete po trover d' l' aiwe, mains asteure, il ont-st aprins.

Djâclene nos dmande s' i gn a co des tapeus d' baguete el Walonreye, et leye les rescontrer cwand ele rivénrè el Walonreye e moes d' decimbe 2006.

Li côp ki vént, ele nos scrire motoit sol novele voye politike del Boliveye, ni capitalisse, ni socialisse, k' i lomnut, en aymara, SUMA QAMAÑA, ki vout dire ene sacwè come bén-viker.

Medias : TeleSur eyet l' Djazira

Deus tévés ki loukèt l' monde a l' evier

Dj' ô Bén : ki n' mosternut nén l' actouwalité avou les waitroûles des ritches payis, come brâmint des ôtes tévés, di Bijhe et d' Nonne.

TeleSUR (*Televisión del Sur*, televuzion do sud), c' est ene tchinne di televuzion publike latin-amerikinne, castiyan-câzante, k' evoye 24 eures so 24 pa tévéspoutnik a pârti d' Caracasse. Elle eploie li spot *Nuestro Norte es el Sur* (nosse Nôr, c' est à Sud). Li tchinne a cmincî a-z evoyî li 24 di djulete 2005.

L' idêye d' ene tchinne di televuzion po sacwants payis d' Amerike nonnrece fourit-st enondêye pâ prezidint do Venezwela, Hougo Tchavez, avou l' aspoia des govienmint di l' Ârdjintene, do Braezi, di Couba eyet d' l' Ourougway. Li Boliveye els a radjondou e 2006, et gn a co ds ôtes payis k' elzès pôrênt copler avou.

C' est l' Venezwela ki paye li pus grosse pârt des costindjes (48%). Les ôtes payis apoitnut l' restant (Ârdjintene, 19% ; Couba, 18% ; Ourougway, 10% eyet Boliveye, 5%). Tot çoula po ramasser ene dijhinne di miyons d' uros so èn an.

Li sâme [*but*], c' est d' esse ene tchinne d' informâcions eyet d' documintâcion, avou ene vuzion prôpmint latin-amerikinne, enevî [*par rapport* à] les grandès tchinnes d' informâcions e castiyan des Estats-Unis eyet d' Urope.

TeleSUR sayrè eto d' ovrer a l' integrâcion des payis latinos eyet à diswalpaedje

des ouves odio-vizuweles di ces coines la.

Çoula n' plait nén dtrop à govienmint des Estats-Unis, la k' Telesur dit l' sinne nén come les Amerikins sont-st adûs a ôre les noveles di totavâ.

Li spârdaedje des emissions si fwait pa spoutnik, so tot l' continint amerikin et on boket d' l' Urope. L' evoyaedje si fwait eto pa sacwants operateurs di câbe. Ey eco sol Daegntoele (Etrernete, *Internet*).

Mins les emissions (copurade les noveles) sont revoyeyes eto pa des tchinnes di televuzion coinrees dins brâmint des payis amerikins.

Telesur a des buros et des evoyeus d' noveles dins sacwantès grandès veyes amerikinnes, Caracasse (wice k' i gn a les studios) e Venezwela, Bogota el Colombeye, Braezilia e Braezi, Buenos Aires e l' Ârdjintene, La Paz el Boliveye, Li Havane e Couba, Mexico-veye e Mecsike, Montevideo en Ourougway, eyet Washington ezès Stats-Unis.

Li prezidint del tchinne, c' est èn ancyin minisse des comunicâcions do Venezwela. Li tchinne eploie eto brâmint des cotuzeus, des scrijheus et minme des pris Nobel.

Al Djazira, en arabe, ça vout dire l' iye [*l'île*]. C' est ossu ene tchinne di televuzion arabe-câzante k' evoye 24 eures so 24 pa tévéspoutnik a pârti do Qatar.

Li tchinne a cmincî a-z evoyî ses emissions e 1996. E moes d' avri di ciste anêye la, li siervice daegnrece en arabe del BBC a cloyou après deus ans d' operance. C' esteut a câze del cinseure do govienmint di l' Arabeye Sawoudite. Adon, gn a yeu brâmint des ancyins eployîs del BBC ki s' ont stî regadjî al Djazira.

Al Djazira est loukeye come li pus franke eyet li pus objective des televuzions e lingaedje arabe. C' est seur li tchenâ li pus rwaitî à Moyén-Levant.

Les rapoiteus d' Al Djazira sont sovint francs come des tigneus. Ça n' plait nén a tertos. Eto, gn a cobén des margayes avou les Stats-Unis k' ametèt l' Djazira di sotni l' terorissee. Il ont minme bombârdé les buros del tchinne a Kaboul e 2001 ey eto e 2003 a Bagdè.

Li 11 d' fevrî 2006, gn a yeu èn acoird di siné avou l' tchinne latin-amerikinne Telesur, pol discandje di noveles, di rapoirtaedjes eyet d' apriyesse.

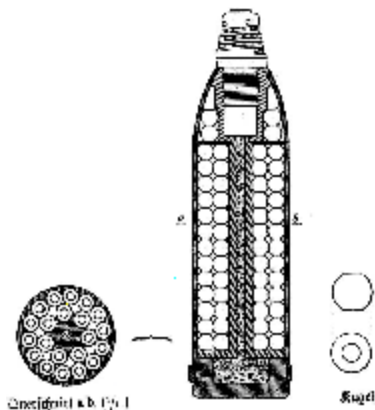
Djusse lanawaire, li 15 di nôvimbe 2006, Al Djazira a-st enondé ene novele tchinne en inglès.

Pablo Sarachaga, so *Wikipedia*.

Indjéns d' moirt

Après les chrapnels, les bombes à gurnâdes

Al prumire guere daegnrece, les Almands avént brâmint eployî les **chrapnels**. C' esteut des bombes ki, cwand elle esplôzént, sipitént totavâ des tchikes d' acî. Dins les robots V1 et V2, il avént rprins li vî sistinme mins avou totès sôres di bokets d' fier k' il avént ramexhné totavâ. Ça a fwait brâmint des ravaedjes e l' Inglutere ey el Beldjike.

Dins les anêyes 1970, les touweus d' mestî (et ki n' vont mây e prijhon) ont trové on novea djouwet: li bombe à gurnâdes, k' on lome e francès "*bombe à sous-munitions*" (bombe à sor-amonucions) ey e l' inglès "*cluster bomb*" (bombe-troke)

C' est des bombes ki petèt dins les airs, et vs sitramer ene peclêye di gurnâdes âdzeu des djins ki vos vloz dzindjner [*massacrer*]. Les Amerikins end evoyît timpesse âdzeu des tiesses des sôdârs irakyins tins del guere del Gofe (1991) pu tins d' l' abrocaedje e l' Irak (2003).

Les Israyelîs les ont xhiné [*imités*] tins del dierinne

guere do Liban. So les troes dierins djoûs, fén araedjîs k' i n' avént nén seu spotchî les Hezbollah, il ont kistramé des volêyes di bombes-trokes, k' ont spârdou 1.200.000 (dji di bén: on miyon deus cint meye) gurnâdes dins tot l' Nonne do Liban.

Des gurnâdes come ene dimeye canete di bire. Mins li hik, c' est ki 40 âcint n' ont nén peté et sont co avâ les tchamps, so les toets des mâjhones, et totavâ les vijaedjes. Come el Walonreye e 1945, les efants vont djouwer avou, et si elle esplôznut, il î leynut les hozetes. Ubén k' i sont stroupyîs pol restant d' leu veye.

Normâldimint, gn a "ki" 10 âcint des bombes ki n' petèt nén. Mins e Liban, c' esteut des viyès riketes ki les Amerikins avént dné âs Israyelîs po leus oûs d' Pâke. Ele n' estént pus totes djonnes.

Li 7 di nôvimbe a Djneve, gn a 6 pays (l' Otriche, l' Irlande, li Mecsike, li Nouve Zelande, li Vatican et l' Suwede) k' ont sayî di fé disfinde di l' ONU les bombes à gurnâdes. Pol moumint, gn a ddja deus

payis k' els ont rsaetchî foû di leus gurnîs militaires, li Beldjike eyet l' Norvedje.

Metans k' les raploujhisses di Djneve adierceyrént leu côp, i fât co ki les payis sinexhe li convincion. Ci serè dandjreus come pol disfindaedje des menes a mierdjîn [*mine anti-personne*]. Les grands payis k' elzès fabrikèt (Rûsseye, Estats-Unis, Chine) et les payis ki s' margaynut (Iran, Israyel, Pakistan, Inde) ont yeu bén wåde di n' mây siner li Convincion d' Otawa, k' espaitche d' endè fabriker u d' è vinde.

Tant k' â disminaedje, ces gurnâdes ci, ki n' sont nén eterêyes, sont pus âjheyes a trover ki les menes a mierdjîn. Mins ele sont pus traites a aduzer. Ça potche so ene vesse mâ tournêye. Gn a ddja troes dismineus di l' ârmêye libanesse k' ont stî scrotés a cåde di ça.

Si nos n' avoz pont d' plaeece pol moumint, fijhoz on riscolaedje po divni dismineu: c' est on mustî d' avni.

Lucyin mahin, li 3 d' nôvimbe 2006.

Advineas

Kî k' c' est, l' feme ki sait todi bén wice ki si ome est ?

Kimint çk' on dit « *mon épouse* » e walon ?

Responses p. 7

Pinsêye

Ci n' est nén pask' on-z a l' diyabete k' on n' pout nén eriter d' on vî mononke di souke (P. Faulx).

Istwere / Cinema

Indidjines

Nonna, dji n' vos va nén djâzer do CRLE, k' on spote cobén inte waloneus « às *Indigènes* ». Po ça, vos fât aler sol forom « Toudi ».

Dji vos câze do fime da Rachid Bouchareb k' a vudî e moes d'octobe so les toeles el Walonreye. Il esteut ddja rlomé, ca les cénk mwaisses acteurs, Jamel Debbouze, Samy Naceri, Sami Bouajila, Roschdy Zem et Bernard Blancan avént rascodou, tertos eshonne, li pris do meyeu role d'ome à dierin festival di Cane.

Li spoûle [*histoire*] kimine e Marok ey e l'Aldjereye e 1943. Divant çoula, e 1942 gn ava l'operâcion "Toitche", ki ç'aveut stî l'prumî disbarcumint des Amerikins e l'Afrike bijhrece [*Afrique du Nord*].

Adon, les hôts mwaisses francès d'Aldjereye, do Marok et del Tunizeye vont rtourner cazake et n'pus schoûter l'redjime di Vichy ki fjheut avou ls Almands. I passèt dins l'camp da De Gaulle. Et, do côp fé egadjî les djins d'lâvâ come sôdârs di l'ârmêye francesse. C'est les RTA (redjimint des Tirayeus Aldjeryins) et RTM (Marokins).

"Come di djusse" c'est po ls evoyî al moirt, dins les missions les pus traites del conte-ofinsive des Aloyîs e 1943 et 1944. Po cmincî, e l'Itâleye, la k'on lzî fwait griper les tienes dzo l'calonaedje des mitrayetes almandes.

Et cwand l'gaztî militaire dimande à djenerâ francès, "kibén d' moirts?", ci-cial

tape li côp foû, tot respondant "C'est l'prumire victwere del France dispu li petaedje-evoye di 1940."

Jamel Debbouze

E 1944, les Tirayeus nôr-Afrikins disbarkèt el Provance, et rmonter eviè l'front alzacyin. C'est co zels ki vont esse les primîs a rprinde li controle di l'Alzace. Li maneuve diveut aidî les Amerikins ki, so ç' tins la, estént ecramyîs dins l'Ofinsive da Van Runschtedt. End a-t i co morou des câkêyes, di Marokins, d'Aldjeryins et d'Tunizyins, dins les dierinnès batreyes d'Alzace, li 15 di djanvî 1945.

À coron do fime, li seu des cénk sôdârs-eros k'a schapé à macsâdaedje va priyî sol tombe di ses soçons. Adonpwis, i reboirdêye si fayeye pitite tchambe, ene sadju dins on forbot d'ene veye francesse.

C'est l'dierinne imâdje do fime, avou on scrijhaedje k'aparexhe sol toele :

"Dispu 1959, li govienmint francès n'a pus rmoné les pensions des ancyns combatants d'Afrike."

I toutchént 20 € par moes e 1995, et 50 € asteure.

Li Consey d'Estat (li pus hôt tribunâ d'France) a condâné

l'govienmint e 2002 di n'pont fé d'djalots inte les sôdârs di France et d'Afrike, et d'elzî payî a tertos l'minme pinsion. Mins, disk'asteure, li govienmint francès a fwait l'ci k'oyeut deur et ki n'a nole schoûte.

Deus sacwès a ritni dins l'fime : li câzaedje en arabe des sôdârs nôr-Afrikins inte di zels, eyet li mostraedje del grande fwè rlidjeuse (islamike) di ces djins la. A tot côp bon, i priynut po les moirts, reciter leu-z "ake di contricion" (*chahada*), et rmete leu destinêye dins les mwins do Bon Diu.

On voet Bén kel fime n'a nén stî adjinçné pa des Francès. I mostere tofer ki les "Indidjines" ont stî emantchîs pàs politikîs francès. On lzî djheut k'i s'batént pol liberté et l'ewâlisté. Mins les Afrikins n'avént nén l'droet di monter e gråde. Les cis k'avént fwait camaeråde avou des femes francesses al liberâcion del Provance, leus letes estént cinsurêyes, et tapêyes à batch às mannestés.

C'est l'sôre di cinema, tuzé pa les djins ki tnèt avou les pôves payis, k'on s'rafeye di vey pus sovint so nos toeles. Copurade k'i gn a troes sociétés bedjes k'ont bouté à fime, brâmint pol prindaedje do son. Elle ont yeu droet à sistinme di baxhaedje des contributions (« *Tax Shelter* »). C'est plaijhi di rtrover dins l'djenerike des nos d'avâr ci come Tellin, Bronchaert, Laurent, Simonet.

Brussele / Informatike

Linux raweye des pârts di martchî

Li Tchambe di Comiece di Brussele vént di fé ene inkete so l'eployaedje des francs programes dins les eterprijhes di Brussele.

Il ont stî trover 175 societés. Ci n'est nén Mouze et les vâs, mins ça mostere tolminme les clintchas [*tendances*] pol djoû d'ouy. Ca, e 1997, li sistinme d'operance Linux n'esteut employî ki pa 1 % des eterprijhes di Brussele. Sabaye e 2006 ?

Nén sbarant d'aprinde ki Windows est todi al tiesse do ploton. Mins 28 âcint des societés brusselwesses employnut eto « Linux » po sacwants ovraedjes. Item est i po 33 âcint des administrâcions publikes.

Si on mete eshonne les societés privêyes, les administrâcions et Soces Nén Recwârlantes, gn a 39 âcint des eterprijhes k'employnut, en ene plaeece u l'ôte, ene copiutrece ki rote so Linux. Laddins, gn a ene so cénk (20 %) ki s'sieve d'« Open Office », li libe programme da Linux ki pout replacî li « Word » da Microsoft.

Vo n' nos la nén co foirt crâs avou ces chifes la po saveur à djusse li foice mousrece [*pénétration*] di Linux. Tolminme, des rloμές vindeus d'éndjolreye come DELL dijhnut ki 25 % di leus sierveus sont-st ahessîs avou do Linux.

Avou Linux, dijhèt i les uzeus, on pout aberweter les programes k'on vout, sins si rtrouver foû lwè.

Walonreye Agrowindustreye

Di l'essince à mayisse ; do mazoute à golzâ

Lanawaire, les minisses Reynders et Laruelle ont eplaidî li no des societés k'alént poleur fabriker di l'alcol po mete dins l'essince des otos.

Come nos nd avéns ddja djâzé dins l'Rantoele gazete, c'est l'oujhene di Wanze k'a yeu l'âjhmince [*agrément*] pol « cwota walon » di 750 miyons d'lites.

Diviè l' moes d'djanvî 2007, « Biyowanze » divreut dedja mete sol martchî 240 miyons d'lites.

Di l'ôle di golzâ dins les moteurs à mazoute

Èn ectâre di golzâ pout produse 1500 lites d'ôle di golzâ : on î mexhnêye a pô près 4 tones di grinnes, ki dnèt 40 % d'ôle. Ciste ôle la pout siervi dins des moteurs ricandjîs ene miete, esprès po ça.

Dispu l'troes d'avri di ciste anêye ci, sacwants ptits cinsîs ont l'droet, sins esse taeyîs (tacsés) come industriyels, di stoide des grinnes di golzâ e leu cinse, et vinde direk l'ôle.

On pout aveur li djivêye des produjheus agreyês del Redjon walone a l'SNR Valbiom, pavêye di Nameur 146, 5030 Djiblou. tel 081/627142 ; Waibe : <http://www.valbiom.be/>.

Val Biom
Valorisation de la Biomasse asbl

Po rire ene boutcheye

Dins l'*Central Park* di Noû York, gn a ene pitite bâshele ki s'fwait ataker d'on grand laid tchén bouldok.

Gn a on djonnea, k'est la adlé, k'aplonke sol tchén, et l'tini a gogne [*le maîtrise*].

Les djins totâtoû clatchèt dins leus mwins, et dire à napea [*petit gars*]:

- Dimwin, vos seroz dins l'gazete, come cwè gn a on coraedjeus Noû-Yorkî k'a schapé ene pitite crapåde ki s'alève fé magnî tote crowe d'on teribe grand tchén. »

- Mins dji n'so nén d'Noû York.

- Dabôrd, on scrirè « On coraedjeus Amerikin... »

- Djame ! Mins dji n'so nén Amerikin nerén.

- On coraedjeus tourisse uropeyin, insi.

- I va po « on coraedjeus tourisse ». Mins, dabôrd, metoz : on coraedjeus tourisse arabe, po nos rhazi l'clâ [*remettre à l'honneur*].

Li londmwin, dins l'gazete, on pleut lére :

Ayir, e plin mitan do Grand Park di nosse veye, les djins ki s'ripozént drola ont stî sbarés pa ene sinne d'ene teribe violance.

Gn a on terorisse arabe k'a voré so on binamé tchén noû-Yorkî ki s'pormoennêye pàjhûlmint dins les alêyes, et l'margognî waeraxhmint [*maltraiter sauvagement*].

Responses des advineas del pådje 5

1. Ene veve.
2. Gn a m'nez ki crexhe (*mon nez pousse*).

Walonreye / Politike

Ene Mwaïsse Lwè pol Walonreye ?

Lanawaire, ene pougneye di pârlumintîs walons ont scrît pol prumî còp, ene mwaïsse lwè [*Constitution*] pol Walonreye. I s' adjixh di Van Cau, Bayenet, Ficherouille, Happart, Collignon et Eliane Tillieux.

Li tecse respectêye li Mwaïsse Lwè del Beldjike, mins tuze a sacwantès avancêyes, come fé vôte pol Prezidint del Walonreye à sufraedje univiersel.

L' ârtike 42

Tant k' à lingaedje walon, on ndè djâze e l' ârtike 42 :

Les langues régionales de Wallonie, picard, wallon, champenois, lorrain, francique, font partie intégrante du patrimoine commun. Leur apprentissage et leur diffusion culturelle sont encouragés, notamment par les pouvoirs publics.

Sol djâspinreye « Toudi », on rileva totshûte k' ene Mwaïsse Lwè del Walonreye diveut fé l' diferince inte li walon, et les ôtes « pitits » lingaedjes del Walonreye.

« I fâreut fé come dins l' constitution del Navare, kel lingaedje do payis est defini come "lingaedje prôpe do payis".

Li lingaedje prôpe del Walonreye, ça n' vout nèn dire ki ça sereut l' seu lingaedje. Nerén k' i sereut oficir, nerén k' i sereut l' pus câzé. Mins ki c' est on lingaedje k' a vnou-st à monde el Walonreye et nole pârt d' ôte. C' est l' ci k' a dné si no à payis (li Walonreye).

Ça fwait ki l' Walonreye a, po ç' lingaedje la, on dvwer di prinde asteme a lu, paski c' est l' seu payis à monde kel sâreut fé.

C' est diferin po les ôtes lingaedjes do payis come li picard, li lorin, li tchampnwès ou l' lussimbordjwès, ki n' sont nèn l' seule responsâvisté del Walonreye. Li lussimbordjwès, metans, c' est l' lingaedje prôpe del Grande Dutcheye do Lussimbork. »

Tot-z acotant ces rmâkes la, on pôreut atâvler di scrire li hagnon 42 come ça :

La langue régionale propre à la Wallonie, le wallon, mais aussi d'autres langues régionales moins répandues partagées avec des pays voisins, picard, champenois, lorrain, luxembourgeois, font partie intégrante du patrimoine commun...

L' ârtike 144...

est scrît come çou-cial :

Le texte de la Constitution wallonne est établi en français et en allemand.

On dvreut la apicî l' ocâzion di fé scrire e walon li tecse del mwaïsse Lwè di nosse pitit payis.

Ci sereut la ene clapante ocâzion di fé siervi l' walon po ene sacwè "utile".

I fâreut bèn payî des djins po ratourner nosse Mwaïsse Lwè e walon. Si l' walon mousse dins l' tchamp economike, les parints dmândront às mwaïsses et

dames di scole et às professeurs d' acsegnî l' walon a leus efants, por zels « aveur des belès plaeces ». Li pompe serè rnoureye [*réamorcée*].

Le texte de la Constitution wallonne est établi en français et en allemand; il sera également établi, dès que possible, en wallon.

Avou ça dpus ki, si on scrît tote li Constitution e walon, i fâre bèn tchoezi on cmon walon. Cwand on-z ârè tot conté et tot rabatou, i fâre bèn relire li seu pordjet ki rote po çoula à djoû d' ouy, li rfondou walon.

Come di djusse, on pretche po s' tchapele.

Lucyin Mahin et Pablo Sarachaga, sol djâspinreye « Toudi »

<http://forum.toudi.org/>

Li forom « Toudi » (lomé come li rvowe do minme no), c' est ene djâspinreye éndjolike [*forum*] k' a stî metowe en alaedje e 2002 pa **José Fontinne**.

On î djâze di tot çou k' a-st a vey avou l' Walonreye, sovint avou ene idêye foirt dislaxhiveuse [*indépendantiste*] po çou ki rwaite l' avni di nosse « pitite patreye ».

C' est l' prumî forom la k' gn a yeu des djâspineus k' ont cmincî a scrire e walon, et n' nèn esse cinsurés (nèn come sol forom del « Libe »).

Walonreye / Spôrts : Les tchafiaedjes da Ptit Louwis (3)

El djième da Stefan Everts

- C' est l' vré qui dji wè pus voltî les spôrts di balon ou d' bale. Mins les ôtes, ça m' convént ètou. Wétèz in pô pou l' motocross. L' ôte djoû, djè m' é rindu a Nameûr.

Dissu l' grand tèrén, au dzeû del Citadèle (i m' a falu monter a pî), au cominchmint du mwès d' awousse, gn aveut l' Grand Pris d' Walonîye qui s' coureut en moto. Rola, Stefan Everts a fiestè s' djième tite mondiâl s' i vos plèt.

- Vos vos rindèz compte, c' est in coureû del race dès tchampions, hin !

Il a mâquè l' èspôrt du motocross èt a tout gâgnî. Si on r' wète di pus près ès' "pâlme a resse", il a l' pâlme èt i n' resse pus rén. Dispu l' 125 du cominchmint djusqu' a l' pwiissante quate timps d' asteûre, en passant pa l' 250 èyèt l' 500. Eçn ome la a in pâlmars come pont d' ôte.

Au cominchmint d' l' anéye, Stefan Everts aveut vlu fé in pari avou li-minme. D' acôrd, come direut l' ôte, i 'steut l' mèsse dès labourès, mins did la a fini s' câriyère avou ene cintène di victwêres a s' prope compteû, c' esteut

ene mîyète fôrt. Minme lès pus spitants d' ses supôtèrs n' ârît nèn plu crwêre a çoula sérieûzmint. Et pourtant, on î arive tout douçmint.

Au cominchmint del sèson, divant d' ataker l' Grand pris d' Zolder, i nd aveut gâgnî 86. Mins l' gamin d' èn ôte tchampion, c' est a dire Harry (4 côps tchampion du Monde) î crwèyeut deûr come fièr. Et vla qu' il ariveut a 98 divant d' ataker Nameûr. Et djusse après a 99.

En saquants mwès, l' ome a tout gâgnî èt c' n' est nèn l' pôve Kevin Strijbos qu' î sèt fé ène saqwè. Stefan, divant d' ataker Nameûr èt d' yesse tchampion pou l' djième côp, n' aveut pièrdu qui deûs manches dissu l' sèson : yène a Zolder èt l' ôte en Espagne.

- Et ç' n' est nèn mon les ètrandjêrs avou Tortelli, Ramon, Leak èt ôtès De Dycker, qu' on trouve ène saquî pou bate no tchampion, savèz!

Si Stefan aveut ene mîyète peû divant d' ènd aler a Nameûr, c' est pace qui c' est in malaudjî circwuit. Mins l' ome ès rafîyeut di discrotchî l' tite divant l' public di Bèljique, çu qu' i n' aveut jamés rèyussi di dvant, èyèt çoula 16 anéyes après Eric Geboers. C' est in vré cadau pou s' dérène sèson. Gn a d' ayeûrs yeû ène grande fiesse adon qu' èl coussè a stî finîye.

- Mins dji n' i esteu nèn. Pourtant, dj' é plu-z awè ène

foto da Stefan dissu s' moto. Et dédicasséye, cobén !

Èç sèson ci, on wèt qu' èl Limbourdwès rèyussit, non seûlmint a gâgnî, mins ètou a skèter lès mèyeûs timps aus essais. Il est souvint l' pus rapide avou les rcôrds au toûr èt Bén ètindu, i passe souvint èl pus clér d' ès timps al tiesse del coussè.

Pou ndè rvènu au circwuit del Citadèle, qui ça fuche so les pisses ou so les grand-routes, i gn a ttossi Bén del tère, dès pavès, du Macadam ou du bèton. I faut toudi yesse concentrè èyèt ène pètte èreûr divènt ttossi ràde in gros problème.

- C' est çu qui m' plèt d' ènd aler djusqu' a Nameûr. C' esteut l' trwèsième anéye di chûte !

Pou ndè rvènu a Everts, est ç' qui vos savèz qu' i gn a saquantès anéyes, il a minme poussè a gâgnî trwès Grands Pris su l' minme djoû, yin dins chaque cylindrèye. Etou èl Coupe du Monde d' enduro dissu lès fôrtès tchaleûs du Brésil. Et pourtant, i discouvreut ç' dicipline la.

L' ome a fini pa l' gâgnî, ès cintième. Co myeû, il a fini s' câriyère pa ène victwêre : au grand pris d' France, èl 16 di sètembe. Avou çtèle-la, i gn aveut don cint èt yène victwêres a s' palmaresse Bén rimpli. In scôre qu' i fra malaudjî bate.

Jean Goffart, li 11 d' octôbe 2006.

Bén-magnî walon

Des rcetes d' avår ci et did pus lon

Po fé do froumaedje

(a môde di l' Itåleye do Nôr)

Cwand vos avoz dijh lites di bon laecea d' trop, tuzez a shuve cisse ricete ci.

1) Fé rafroedi les 10 l. di laecea 24 eures à long.

2) bodjî l' crinme. Si vos vloz, vos ploz bate li crinme, et vos âroz do boure. Vos ploz eto leyî l' crinme e laecea : vos âroz do crås froumaedje.

3) Fé tchâfer l' laecea a 36-37 digrés. So ç' tins la, aprester l' prijheure (k' on lome eto l' mayire). Vos ndè metoz ene dimeye coyirêye a cafè divins on vere di tiene aiwe. Li mayire leye-minme, vos l' alez atchter a l' apoticâre.

Cwand l' laecea est arivé a boune timperature (37 °C.), radjouter l' prijheure, arester l' tchâfaedje, et leyî rispoizer ene eure.

4) Après ene eure, ramassez l' froumaedje, et l' sitinde divins ene fôme ; li rtourner totes les 24 eures. Après 48 eures, li saler shuvant vosse gosse.

5) Adon, radjouter on lite di bon laecea dins l' tchôdronete.

6) Tchâfer a 90 °C. Mins bén waitî a çki ça n' plake nén à fond. Cwand vosse maxhåd est a 90°, radjouter ene coyirêye a sope di sé inglès (ki vos âroz stî cweri eto al farmaçreye). Leyî monter l' makêye ; li prinde foû avou ene loce, el plaecer divins ene sitamene, et leyî rafroedi.

Angelo Comel, al Måle Schavêye, l° 46, 4500 Hu.

Des rosteyes às djaeyes à froumaedje di Hêve

Por vos aprester ene boune intrêye cwand vos avoz des djins.

Tot çk' i fât po fé l'ercete

- Do pwin às gayes côpé a grossès trintches

- ene miete di salåde às djaeyes

- ene peme rapêye

- ene poere rapêye

- 2 froumaedjes di Hêve

- 2 coyirêye a sope di sirôpe (k' on lome eto poéré u sirop d' Lidje).

Comint fé li rcete ?

- Fijhoz rosti l' pwin.

- Wårnixhoz l' pwin avou ene miete di salåde, del peme et del poere rapêyes.

- Côpez l' froumaedje e trintches eyet metoz è sol salåde avou les fruts.

- Fijhoz tchâfer l' sirôpe avou ene miete d' aiwe, eyet vudoz l' sol froumaedje.

Li sope à blanc cabu

La ene ricete di sope k' on n' kinoxhe nén bén ; portant, on s' è raspepeye, et ndè ridmander.

Côpez des bounès trintches d' on bea cabu. Pelez sacwants agnons eyet sacwants canadas, côpez lzès a bokets dins ene mårmite avou do boure, Metoz do pilé [*thym*] eyet do lârî. Vudîz d' l' aiwe ou bén do boyon, po rcrovri totafwait.

Leyîz cure lontins eyet douçmint avou do sé eyet do poeve.

Rissaetchîz l' coxhete di pilé, eyet l' foye di lârî, passez l' sope à micsope.

Vo ploz mindjî l' sope avou do pwin rosti dins do boure.

Cécile Van Oorbeek

43, rue de l'Institut

5004 Boudje

tel : 0477 674 914

emile :

cvanoorbeek@versatel.be

Li cinse di l' Escafene a Ragniyè

Si vos vloz magnî walon, vola, ciete, ene boune adresse :

Cinse di l' Escafene
Plaeece di Ragniyè, 2
6532 Ragniyè

telephone : 071 53 45 14

axhlåve : 0478 56 90 48

Tos les vénrdis à niût, Veronike eyet Djåke-lve Demanet-Navaux vos sohaitnut l' bénvnowe e walon.

Avou totes les tchås rosteyes sol greyî, vos avoz des canadas cûts e for, del salåde et l' sâce ki vos vloz.

Totes les tchås et les tchârcutreyes provegnnut di l' aclevaedje del cinse ki nos deus cwistots tegnnut e minme tins.

Li cinse leye-minme prodût tos les amagnîs k' i fât pol crexhince des biesses ki vos alez rtrover dins vo-n assîte.

Nos vs consians :

Po l' aperitif, li télêye di l' Escafene a 3 €

Come intrêye, des scavetches a 4,2 €

Et tot l' resse a l' advinant.

Vîs amuzmints**Ene dicåce a Glime e 1909**

Dj' aveu 7 ans. Nos aléns, avou mes frés et sours al fiesse a Glime. Nos endaléns avou m' viye mãrene Tereze dilé s' fré k' esteut shabotí.

Nos endaléns l' semdi avou l' tram al wapeur pa Ambsin. Nos arivéns al vesprêye dilé l' vî mononke Ábwin. Il esteut bén metou sol plaeece do viyaedje. Il aveut dvant s' mãjhone tote li ribambele di rôlotes pol fiesse do londmwin.

Li tchvâ d' bwès [*manège*] esteut el bele plaeece, divant ses fniesses.

Li Toenne, tot l' monde el conoxheut dins l' cotoû, pask' i gn aveut k' lu, a ç' momint la, k' aveut on tchvâ d' bwès. I meteut lodjî si tchfâ dilé mononke. C' esteut ç' biesse la ki fjheut tourner li tchvâ d' bwès.

Tot l' tins del fiesse, il esteut elaxhî a ene tchinne. Et po demarer, Toenne li zwepéve avou on còp di scoreye po-z estchessî l' tourniket. Ci-ci esteut ekipé avou des tchvâs d' bwès di totes les couleurs : des blancs, des peplés, evnd.

So les tchvâs, gn aveut des bêces [*berceaux*] k' on s' pleut ashir a cwate didins. I n' aveut ossi des pots, k' on s' meteut a cwate didins ossu, k' on fjheut tourner tant k' on n' voeyeut pus clair. Après cénk shijh minutes, tot esteut bin lancî. On-z oyeut l' muzike d' ene viole ki Mareye, li feme da Toenne, fjheut tourner al manike. Adon, li clotche aléve, et Toenne saetchive so ene plantche k' esteut elaxheye padrî li tchvâ po-z arester l' caroussel. Mareye,

leye, ramasséve les cwârs dins ene bouÛsse di toele.

On dnéve ene mastoke po tchaeke tournêye. On esteut contins come des bossous.

Nozôtes, nos dmoréns dsu tote li djournêye, paski l' djoû di dvant al nute, cwand nos avéns arivé dlé mononke, nos avéns stî avou lu fé ene croes al croye sol fesse do tchvâ d' bwès ki nos avéns tchoezi. E dmorant toltins dsu, n' aveut nouk ki l' pleut sayî. Nos dischindéns djusse po-z aler magnî sol plaeece.

I n' aveut des tirs às pupes. C' est l' ci ki casséve li ni k' aveut ene cocåde. Et des botresses avou des sâcussons d' Bastogne et des boleas. C' esteut des bokèts d' soucråde tot toirdous avou del lâme. Gn aveut eto des caramels et des orayes di papî avou ene pitite biestreye.

Ene miete pus lon, i n' aveut des balançwêres. On les estchessive à pus hôtt. End a minme des cis ki les rtournént.

Li londi, on fjheut les djeus ; on elaxhive ene âwe pàs pates, li tiesse djus. Avou ses ouys bindlés, i lyi faleut còper l' tiesse avou on baston. Li ci k' î arivéve aveut l' âwe por lu. I n' aveut des djeus d' boles dins les cábarets. I n' aveut ossu des coûsses di velo dins l' viyaedje po tos les cis ki vlént sayî. Ey eco : les coûsses didins les saetchs et les coûsses di rinnes.

On s' meteut al lene avou ene rinne dins ene berwete, po-z ariver céncwante mètes pus lon. Mins les biesses sòtlént foû toltins. Elzès faleut rmete tofer el berwete po-z ariver avou al lene d' arivéve. Li prumî, c' esteut l' pus malén ki seréve li biesse cwand ele sòtléve foû del berwete, po k' ele ni bodjaxhe pus.

Al nute, nos aléns doirmi nâjhîs come des pôves. So ç' tins la, nos parints alént danser dins les cábarets à son des ârmonicas [*accordéon*] et boere ene pinte po on gros sô (10 cintimes).

Nos sondjéns co lontins al fiesse e s' rafiyant di esse l' anêye d' après po rcominci.

Li londmwin, nos rlavéns nos ptits shabots, po raler e scole e cázant del fiesse tertos eshonne.

Mins po les djins did la, gn aveut co l' londi. On cmincive après messe des trepassés. N' aveut on tchâr wârni avou des coxhes ki fjheut l' toû do viyaedje. Il esteut tcherdjî d' muzicyins ki shoflént a si sketer les mashales. Il alént djouwer sol plaeece pol prumire danse et l' distribucion des cocâdes. Come paymint, on dnéve çou k' on vleut et tolmonde esteut contin.

Daniel Marchal (1902-1988). Tecse sicrît e 1984, et wårdé pa s' fi, Willy, del sicole di walon d' Bive

Vî cwacwa [énigme]

Li cwâré madjike di Nayômé

On cwâré madjike, c' est on cwâré k' est fwait d' 5 mots di tchaeconk 5 letes, metowes e cwâré et ki s' plèt lére dins tos les sinses. Ele sont rprezintêyes dins ç' tâvlea ci et fôrmèt les mots laténs shuvants : SATOR - AREPO - TENET - OPERA - ROTAS (li semeu Arepo tént l' cawe di l' eraire).

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

On rlevrè :

* k' i gn a todi ene cossoune après ene voyale, pu ça rcomince.

* ki ça s' lét di hintche a droete, e cminçant pa dzeu a hintche

* ki ça s' lét di droete a hintche e cminçant pa dzo a droete.

* ki ça s' lét e dschindant e cminçant a hintche.

* ki ça s' lét e rmontant e cminçant a droete.

* kel mot « TENET » fwait ene vraiye croes à mitan do cwâré.

* ki, dins tos les cwéns, c' est totès cossounes.

Avou les 25 letes, on pout scrire 2 côps PATER NOSTER et i demeure co A et O, motoit bén come α et ω , ki rprezintèt l' Crisse dins l' Apocalipe.

Sinifiance

Li pus vî cwâré madjike a stî discovrou e l' Abissineye. On dit ki c' ere on sene di rconoxhance des prumîs Crustins.

A Nayômé, sol ban d' Bive [*commune de Bièvre*], gn a on cwâré madjike di gravé so ene pire d' ene mâjhon. Cisse pire la provént, d' ene foirt viye tchapele do viyaedje, k' a stî disbrôlêye. Po basti, les djins do viyaedje ont rprins les viyès pires, sovint gravêyes. On-z è rescontere kékenes dins les viyès mâjhons do viyaedje.

Louwis Baidjot, li 3 d' avri 2005 (so Wikipedia).

Tourisse-fotografe

Prinde li poirtrait des djins ezès lon-payis

Dins l' dierinne Rantoele, dj' avéns stî viziter Mecsicoveye avou Clodi Raskin. Asteure, vo nos la avou lu dins on ptit viyaedje, la k' il asprouve di saetchî les djins e poirtrait.

Ci boket ci est eplaidî avou l' accint di Vâ-so-Seure.

Djè fèjé des fotos, ca c' est bin la m' mêtî. Des nwêres èt blankes po des espôzicions, èt des diyas d' couleûr po dinre des confèrances, cand on rintèrrét. Ça m' fèjèt don deûs trwas aparèys pindus à coû. Èt i fât bin dire, ça atrinnét pa des coûps les pârladjes. Minme si on lzî djét k' des sous, on nn' avét wêre. Wêre po nos-oûtes, por zèles, ç' astét ddja brâmint !

Et minme s' i n' savint nin la valeûr dè ces aparèys la, la

rvinde lèzî ârit permis dè mète tote ène lêtrîe dins leûs spinâds.

D' â lon, les fotos d' djins n' câzint ku rârmin des problêmes. Mins, d' pus près, ç' astét one oûte père du mantches. Lèzî dmander estét l' mwinsse a fè. Ca, i n' fât jamès rouviè kè zèls ossu, c' est des djins come vos èt mi, èt nin des curiosités po les tourisses.

Ça vs plêrit, vos, si on illusse inconu, a deûs mètes di vos, brakét su vosse cwâr on aparèy foto, po " hapè " veste imâdje ?

Sovint, la rèsponse astét on rfus, ca ç' astét volè leûs âmes.

Tolminme, avou kékes dolârs, cisse-lale, come pa mirâke, dèmèrèt dins leû cwâr, èt i n' sondjint pus a-z analer. Mins dj' è rfuzè tchake coûp ç' djeû la, ca ç' astét rognè on poû dpus dins nosse boûsse.

Eûreûzmint, il arivèt padècoû ku ma dmande ariveûche a esse riçûte.

Claudy Raskin, el prumî d' may 2006.

E l' accint d' Vâ-so-Seure, li betchfessî ô est todi prononcî oû : *coû* (cô, Fr. cou) ; *coûp* (côp, Fr. coup) ; *oûte* (ôte, Fr. autre), on *poû* (on pô, Fr. un peu).

Li betchfessî « â » est todi prononcî « â » : *spinâd*, *câzer* (Fr. épinard, causer).

Après « Berdelaedjes », la co ene novele djâspinreye éndjolieke e walon. Ci côp cial, ele ni vént nén d' ene soce di waloneus, mins djusse di des djonnes, k' ont-st avou l' idêye di fé ene sacwè sol Daegntoele. Ele si lome :

« Li walon d' èmon nos-ôtes »

on forum pou lès djins vwèyant voltî leu patrimoenne : <http://walon.cultureforum.net/>

« Pou mia vos conèche, ni rouviyèz nén di vos présintè... », dit-st ele l' enondeuse, Gwenayele ki si spote « Vaudeville ». Et cmincî pa dire :

Ène miète dissur mi...

Dji m' lome Gwenaëlle, èyèt dji véns d' awè séze ans i gn a quate mwès.

Dji vike dins in fwârt bia ptit vilâdge qu' on lome Aujau-Préle... ou pus rade Aujau. Dèdjâ fwârt pitite, dji vwèyeu voltî mi disguîjî, èyèt dès anêyes pus taurd, quand dj' aveu a pwène doze ans, dji seu-st intrêye èmon "Les djonnes Nervyins", ène troupe di Préle. Pou coumencî, èl meteu al sinne m' aveut distribuwé à pwène dîj tirâdes (pasqu' i djeut qui dj' asteu timide). I s' aveut brouyî pasqui, el pîce d' après, dj' aveu presqui cint tirâdes ! En deus mile trwès, èl troupe dès djonnes a tcheu a l' euwe. Mins dj' a stî binauje li djoû k' on m' a dit, è mwès d' nôvimbe di ç't anêye la, qui dji pleu daler dilé lès grandès djins (lès vîs).

Dispu, dj' ai djouwé cénq pîces avou lès adules èyèt dj' ai minme yeu deus pris : li cia dèl catégorie 10-14 ans

(2004), èyèt li cia d' Amanda Deschamps (2004).

Dji seu fire d' yesse walone, pasqui c' èst in oneûr di pârler come les pus "vîs"...

Adon, i gn a nén si lontimps qui çoula, dj' ai yeu l' idêye di fé in forom è walon, pasqui dji n' saveu nén qu' i nn' existeut ddja...

Dji seu binauje di vos conèche tertous.

Et vola èn ôte djâspineu ki câze e walon, sipoté Nemszev :

Bondjoû turtos !

Dji m' lome Matcheû, dj' a 17 ans. Mi viyèdje èst Mehagne, à Tchôdfontaine. Dj' a-st on grand hobi : les lingadjes! Dj' èlz aprin voltî po djâzer, mins dj' inme ossi leû-z évolucyon, lès vîs lingadjes, l' ètimolodjie, ètc...

Djâzer l' walon, c' èst ine fwèrt noûve saqwè è m' vèye. Dj' aveû todî on live di walon, avou brâmint d' èspressions, mins ciste annêye, ine prof d' anglès d' mi scole a-st èmantchî dès lçons d' walon inte lès èûres di scole. Dj' aprin brâmint d' saqwès fwèrt ahessâves èt droles so l' walon.

Adonpwis, dj' a cmincé à djâzer walon avou ds ôtès djins so l' Dègn-Teûle èt à dihovri lès ôtes diyalèkes walons èt ossi li r'fondu, qui dji sé scrîre.

Mi walon n' èst nin todî bon èt dji deû téléfèye rilére mi

creûhète po saqwants mots, dji so chal po-z avancî ! Dji so fwèrt ûreûs d' avu trové ci forom avou dès djins d' mi adje, mèrci Vaudeville!

Et on troejhinme, li Fortuzant Barakî (Psychedelik Barakî)

Bondjoû tertos.

Dji m' prezinte, on m' lome Lorenzo et dj' a 19 ans.

Dji vike pou l' moumint a Brussèle, mins dji vén di Brinne-Châtau, e Roman Payis.

Normaulmint, dji scrî è r'fondou, mins pou fé aujî, dj' va scrîre droci avou l' orthografe Feller (el céne qu' on lome èto "tradicionele").

Ci n' est k' après k' les pus « vîs » ont-st arivés.

Bondjoû tertous,

Mi spot c' est Maïsse Arsouye, paski c' esteûve dedja li spot da mi tayon k' eplaideûve one gazete è walon : l' Arsouye.

Dj' a nexhou a Sint-Mårtén-Balâsse, dilé Sombrefe e 1976, et asteûre dji vike à Djiblou.

Avâr ci, nos avans li son én, les cawete -nut po les viebes, eyet sacwants côps on machadje di mots vinous do Coûtchant, di Tchâlerwè.

Responda d' ene scrijheuse e walon

Ene eure avou Danielle Bury

Droci, nos estans a Montniye (Montniye-Tigneu, nén Montniye-so-Sambe, ni Montneye-so-Mouze, mins c'est l' minme mot, taiss) avou... Daniele Trempont, u purade Danielle Bury, scrijheuse e walon.

Dimandeu: - Prumire kesse, platezak: pocwè n' scrijhoz pus ?

Danielle Trempont: - Paski m' tiesse est vude. On a des meyers sacwès a pinser : ses ptits mâs, ses ptits-efants, ene viye moman; i fât cori dins tos les cwéns.

Sicrire, i fât k' ça vegne tot seu. Télcô, ça prind do tins; télcô, ça s'eva so on mot, so ene fråze, so on pitit piçmint d' cour. Mins pol moumint, gn a rén ki passe. Mins ça n' vout nén dire ki dji n' voe pus voltî l' walon.

Li vicâreye à Congo

Dm : - Vos estoz ene des scrijheuses e walon k' a vnou à monde e Congo, dowô ?

D.T. : - Nonna, dj' a vnou à monde a Mont-so-Mârciene; c' est l' comene djusse astok did ci, di l' ôte costé d' l' Aiwe d' Eure. E 1949, dj' aveu 6 ans, èm pa est evoye à Congo. La, dj' a viké l' vicâreye di tos les efants d' colniâs.

Dm : - E ké coine do Congo ?

D.T. : - Po cmincî, dj' a stî e Katanga, a Loumoumbashi. Pu mes parints ont ndalé el brousse, et mi dj' a stî e pinsion a Djadoveye, mon des Benedictenes. Dj' end aléve po troes moes, ki dji n' aveu k' nouv ans. Et cwand mes parints estént dins l' Cassay, i m' faleut troes djoûs et troes niûts

d' trin po-z ariver a m' mâjhone.

Dm : - Et cwand rivnîz el Walonreye ?

D.T. : - Tos les troes ans. Et adon, on rivneut amon m' grand-mere po shijh moes. On ndè profitéve ene masse. Mi pa boutéve às tchmins d' fier. Lu, il a fwait 25 ans d' Congo.

Mi, dj' a rivnou e 1959. Après, dji n' î a pus ristî, pask' on n' saveut nén cwè avou les scoles. C' esteut e 1960, l' anêye di l' *indépendance*.

L' idêye di scrire e walon

Dm : - Et comint avoz yeu l' idêye di scrire e walon, li prumî côp ?

D.T. : Dji scrijheu e francès, et dji mostréve mes lives a Marcelle Lecomte, el feye da Louis Lecomte, el grand scrijheu e walon. Marcelle Lecomte dinéve sicole di walon voci a Montniye. Ele mi dit on côp: "Oyi, e francès c' est bén mins vos dvrîz scrire e walon." Et dji di: "Dji m' va cachî."

Et dj' a scrî l' istwere di m' vinowe à monde dins ene pitite basse coujhene.

Dm : - E kéne anêye ?

D.T. : - E 1984. Et dj' a moussi a l' ALWAC e 1985. Dj' aveu evoyî deus tecses a Emile L'impreur. Et drola, c' est come si dj' âreu stî l' efant del famille. Et dj' î so co todi. Dji so scretaire et c' est mi k' evoye El Bourdon.

Dm : - Kés lives avoz fwait rexhe ?

D.T. : - Aprume, dj' a fwait on live mi-minme "Al schoûte". Pu, li Societé d' Langues m' a dmandé des tecses. Et c' est yeusses k' ont-st edité "D' ombe et d' solea", ki c' est câzu les minmes tecses.

Après, dj' a fwait on live pol pris del cominâlté francesse, "Ene miye di mi". Et c' est lu k' a yeu l' pris.

Pont d' seråde po scrire li powezeye, s' i vs plait

Dm : - "Ene miye di mi", c' est "ene miete di mi"

D.T. : - Oyi, on ptit boket d' mi, cwè !

Dm : - C' est del prôze-pwezeye ?

D.T. : - Oyi, ca dji n' a mây sepou fé del vraiye powezeye. End a ki contnut les pîs. Mi, dji n' kinoxhe nén les rîles. Et pu... ça n' mi di rén. Dji n' inme nén di esse dins on carcan. Dj' a crexhou à Congo et pu, c' est m' caractere. Dji lî

brâmint çou k' dji scrî. Çà fwait k' i fât k' ça fouxhe ... come del muzike.

E francès

Dm : - Cwè avoz scrît, e francès ?

D.T. : - Po on prumî : « *Féminitude* », c' est des tecses, co del prôze-poweze, al glwere des femes. Pu dj' a scrî « *Via obscura* ». « *Féminitude* », c' est l' bouneur; c' est cwand on s' mareye, k' on a des efants, k' on les mete à monde. Pu les efants crexhnut. El vicâreye, ci n' est nén todi k' do solea. Gn a d' l' ombe ossu. C' est ça, la, « *Via Obscura* », a môde di 10 powinmes.

Inte les deus, dj' a scrît « *Esprit de Clocher* ». Mins ça, c' est des tecses so les viyaedjes, e francès ey e walon. Les aiwes, Sambe, el tere k' on voet voltî.

Li kiswahili

Dm : - Vos avoz eto stî li seule sicrijheuse e walon k' âye sicrît on boket mitan walon mitan kiswahili.

D.T. : - Çà m' travaye co. Çà a vnou come ça tot d' on côp, so ene pinsêye. Dj' aveu rtrové on ptit motî d' kiswahili. Dji m' rapléve *Moya, mbili, tatou*. Dji m' di : dji va scrire ene sacwè ladsu. Dji m' rissovne di çou k' on pleut fé cwand on esteut vola. Les femes noeres, elle alént cweri ene voye d' aiwe, avou leu pot so leu tiesse et èn efant so leu dos. Dj' esteu cwand minme assez libe. Çà m' arivéve d' endaler avou les ptits efants noers. Cwand on-z arivéve drola, l' aiwe coreut, i fjheut tchôd; on montéve so les termitires, on s' leyive

berôler. Oyi c' esteut m' vicâreye, la.

Dm : - Gn a nén kel walon k' a des rujhes po sorviker, sapinse vos ? Minme on foirt grand lingaedje come li kiswahili end a ossu, edon ?

D.T. : - C' est çou k' dj' a léjhou so Etrernete. Tos ces djins la k' ont stî scolés pa des cis vnous d' ôte pâr, il ont dvou aprinde li francès, l' inglès, l' flamind. Et dji voeyeu èn Afrikin ki djheut k' lu, el swahili, i nel saveut pus câzer. Et c' est come pol walon: gn a des motîs, gn a des croejhetes so l' Etrernete.

Dm : - Wice djâze-t on l' kiswahili ?

D.T. : - E Catanga, i dviznut lingala et kiswahili. Mins cwand on monte eviè l' Cassay, c' est ddja des ôtes lingaedjes. Nosse boy, i câzéve tchilouba, et on câzéve come lu. Çà fwait on fel maxhaedje.

Dm : - Mins çou k' vos avoz dins l' tiesse, c' est purade li swahili ?

D.T. : - Oyi, mins dji n' pâle nén coramint l' swahili. Paski dji n' a mây sitî oblidyé del câzer. Çou ki dj' sai, c' est des mots corants.

Deus grand-meres walon-câzantes

Dm : - Marcele Leconte vos a hustiné, cwè çki ça vout dire ?

D.T. : - Ele m' a coscheu, la. Ele ni m' a nén lâchî d' ene simele et m' dire. "Vos dvoez scrire e walon, vos dvoez scrire e walon." Mins mi, dji n' kinoxheu nén l' walon.

Dm : - Mins vos l' avîz oyoyou di vosse grand-mere ?

D.T. : - Oyi, leye, ele câzéve todi walon. Cwand on rivneut

e vacances, ele câzéve todi walon. Mi ôte grand-mere, elle esteut Flamindje, mins ele câzéve todi walon eto. Elle aveut bouté el fosse, avou m' grand-pere. Ele ni petéve on mot d' francès ki po-z esse poli... sapinse a zels.

Èm pa ki câzéve foirt bén walon, i n' voleut nén k' on l' divize. Dayeur, i n' esteut nén contin ki dji screye e walon, hin. Neni, ci n' esteut nén dins ses idêyes. Mi mame, leye, ça nel disrindje nén ki dj' pâle e walon. Mins dji n' divize mây e walon; c' est bon ki vos estoz la.

Dm : - Oyi djel sai Bén (i riynut).

Responda ramexhné pa Lucyin Mahin, e moes d' octôbe 2005 ; dispu don, Daniele a riscrît ene miète.

On tecse kiswahili walon

Na mapema

(timpe à matén)

Moya, mbili, tatou (onk, deus, troes)

Dins les *magougous* (bouxhons), gn a des *biloulous* (pititès biesses), *bwibwis* (araegnes), copixhes, eyet coloûtes ki, timpe à matén, vegnnut sovint à monde.

Nné, tano, sita (cwate, cénk, shijh)

Abeye, *Hatari, Haraca* ! (Waitîz a vos ! abeye !)

Lujhant come des grins d' cawa (café), les efants spitnut foû des *nioumbas* (mâjhons), petnut evoye viè les *mashambas* (tchamps).

Danielle Trempont, foû di : Ene miye di mi, El Bourdon, 2001.

*Rifondou walon***Co ene edvencion ki n' sieve nén come ses edvinteus l' avént volou**

Ça a ddja stî insi avou les tchâssêyes rominnes. Ça dveut moenner les ârmêyes da Cezâr dins tos les cwéns d' l' Impire, et ça a pus siervou âs Galwès po pointer leus verdeures à martchî.

Por mi, ça a stî parey cwand dj' a aprins, sol tins d' troes shijhes, les rôles do rfondou : dji m'end a siervou po comprinde li lidjwès.

Dji m' esplike. Dj' a aprins l' walon estant ptit, avou les pus mâ-elevés djonnes d' on viyaedje do Roman Payis. Pus târd, dj' a stî ovrier ene dijhinne d' anêyes do costé d' Lidje.

Après deus troes djoûs avâr la, dji m' a payî on ptit live : "Li walon d' Lidje sins mâ d' tiesse". Dji croeyeu ki, cwand dji l' âreu yeu lî, dj' alève comprinde les eployîs d' l' oujhene, et vir s' i n' câzént nén so m' dos.

Mins ça n' a siervou a rén. Dji n' a djamâyeu seu ni lére ni prononcé les sons do lidjwès come dji les etindeu, et mi ptit live s' a pierdou à fond d' ene dresse. Télcôp bèn k' il î est co.

Lontins après çoula, dj' a rivnou viker dins m' viyaedje. Dji m' a rmetou à walon, eyet dj' a ralé a scole a l' Aisse del Tuzance [*Centre Culturel*] di Gngnape. La, ene boune dame di scole, nén payeye po ça, nos a aprins a lére et scrire li walon d' avâ droci.

A ci sicole la, ene des sacwès k' on nos a metou el tiesse, c' est k' les pârlaedjes walons n' estént nén foirt diferins : li contraire

di çou ki brâmint des Walons pinsnut co.

Bén seur, gn a eto des manires di dire li minme ki candjnut pa plaeece : droci, on dit "lapén", et drola, "robete", vaici on dit "crompire" et vaila, "canada". Mins gn a l' minme dins tos les lingaedjes, edon ?

Ça fwait, dabôrd, k' el lidjwès ravize foirt les ôtes walons eto ? I m' a falou rescontrer les rfondeus po saveur kimint maxhî l' djote.

Les rfondeus, c' est ene dozinne di mâyes [*fameux*] linwincieus, ki pâlnut totes les langues, ki les acseggnut u les tradujhnut. Dj' els a rescontré coirzenoxh oudonbén, dj' a dvizé avou zels sol Daegntoele.

Avou zels, dj' a aprins a scrire mi prononçaedje di Braibonî, di télé manire ki, avou l' minme ortografeye, dji pleu prononcî come a Lidje, a Tchâlerwè, a Nameur, a Bastogne. **C' est dispu don ki, insi, dji comprin l' lidjwès.**

L' edvencion ki dj' a distourné, c' est l' ortografeye do rfondou k' aveut stî pinsêye po scrire del minme façon tos les tecses des cwate coines do Payis walon. Mi, dji m' end a siervou po-z aprinde les ôtes accints, et po dvizer (e scrijhant dins m' tiesse) avou les ôtes waloneus. Dj' eploye des mots k' i n' sont nén sbarés d' lére, et ki mi, dji continueu di prononcî avou mi accint.

Francis Baudoux, li 30 di nôvimbe 2006.

Li minme tecse e francès sol waibe da l' Enocin Citron (<http://innocentcitron.blogspot.com>).

*Linwince do walon***L' ALW et l' DTW**

L' **ALW**, c' est l' Atlasse des lingaedjes di Walonreye [*Atlas Linguistique de Wallonie*], ene fele usteye po les linwincieus do walon, ostant ki po les rfondeus.

Li tome VI vént di moussi foû. Si tite, c' est « Li Tere ». Les dnêyes des inketes da Haust ont stî radjinçnêyes so des mapes et des colones pa **Marie-Guy Boutier**. Si vos l' vloz ofri, udonbén, vos l' ofri a vos-minme po vos strimes [*étrennes*], i fâre mete li pris, ca ci n' est nén po rén : 160 € à compte 340-0904805-27 di l' Univ di Lidje.

Li DTW, c' est l' Dictionnaire di Tot l' Walon, on pordjet k' a aspité e 1992, d' ene idêye da **Johan Viroux**. C' est rashonner sol minme fond di dnêyes [*base de données*] tos les mots des dictionnaires et motîs walons ki sont etroclés dizo l' minme fôme rahoucresse [*formes de référence*]. C' est cisse-lale k' a divnou, pitchote a midjote, çou k' on a lomé li « rfondowe » [*forme normalisée, orthographe wallonne unifiée*].

Li contrumasse des foyous do DTW (a pô près 38.000) ont stî emantchîs pa **Lorint Hendschel** et **Tiri Dumont**. Mins c' est brâmint so les A, B, N et Z (4 letes fwaites totoute), et C et D (brâmint avanceyes). Les ôtès letes sont fwaites plicplocmint.

Li noveaté, c' est ki **Pablo Sarachaga** a rmetou tote li bâze di bayeyes [*données*] sol Daegntoele, so ene waibe avou ene ricwirrece : <http://chanae.walon.org/lh//wa/dic/>.

Li fiesse del tchanson e walon

Ci vénrdi al nute, à Triyanon, c' esteut po l' ûtième côp, li festival del walone tchanson. Come d' âbitude, gn ayeut 6 finalisses prezintés pa Guy Lemaire :

1. **Achteure** di Ons-en-Bray nén lon d' Beauvais, Oise, Picârdeye do Sud avou "*Nou Som.me*" (Maurice Garet - Gustave Nadaud). C' est ç' Nadaud la k' ayeut scrî "*Si la Garonne*" tchantêye pa nosse Julos, "*Carcassonne*" pau Georges Brassens èt "*El séminche ed chuque*" (François Decottignies). Èn oteur d' asteure; ene fameuse binde di djins ki djouwnut mitan des viyès tchansons, mitan des nouvelles dins des arindjmints foûrt "focloriques" & "campagnards". Ces djins la ont fêt 350 km pou raler sins in seu pris. I mèritfît mia....

2. **Rosa Carnier** k' ayeut stî corisse da Sylvie Vartan èt Johnny di 1970 a 78, in pa voyadjeu franco-bedje èy ene mame manouche belgo-inglesse. Ele tchantéve "Asteure, dji vike di l' amoûr" (Carnier-Townsend) èt "Dandjî qui d' vos" (Marty Townsend). Marty, c' est onk des deus guitarisses amerikins da William Dunker. C' esteut do fel Country-blues ki flayive foûrt. In maxhâdje di Tina Turner èt Dolly Parton.

Elle est revoye avou l' Pris Climax, ene djournêye d' eredjistrumint.

3. **Jesebel** (gangnante 2002). Èç côp ci avou "Fô dire" (Marc Keiser) & "C' est li k' dji vou" (Gauditiaubois-Hallet & Keiser), ene balade

jazz èt ene tchanson reyalisse a l' Edith Piaf k' a fêt triyaner l' Triyanon, elle a sketé l' barake come toudi. A s' dimander comint ele arive a tchanter come çoula avou s' taye di wesse. Pou l' deuzième côp, ele a rcivou l' grand pris. Sbarant !

4. **Mimile** (k' ayeut ddja yeu li pris del meyeuse tchanson e 2000 eyet l' pris des schoûteus e 2002). Ciste anêye, avou "Djè vos wère voltî" (Vincent Delire), in Mimile avou s' bele vwès grave, in vré *crooner* manire Sinatra ou Salvador avou ene miete di trombone. Adonpwis "Martin Pècheu" (Philippe Antoine, V. Delire & Gobessi), in rok umoristique sul pexhe Bén seur. On lyi a dné deus pris, mèyeu tecse oridjinâl èt Pris Jean Darlier. *Mèritè* come on dit a Covè.

5. **Alain Simonis**, "Mi ptite Andje" (Simonis) & "Blues Flou" (Simonis-Tirone). Li redjonâl di l' étape. Oyi on wèt Bén a s' louke come on dit a Lidje, k' i wèyeut voltî Marco Pantani. On etindeut etou k' il asteut in fane di Daniel Balavoine. Li vwès, les arindjmints èt l' costeu de di cur. I n' mankéve pus k' èn elicoptere. Il a ralé avou l' pris d' ès publik.

6. **Woûr des Rayes**, el binde dau Dominique Heymans, in scribeu du Cente, alias Jean Lariguète (rén a vîr avou les Atouwais di Lariguète), vu k' i dmeure etur Haine & Trouille, etur Pierre & Paul (Haine), ou d' èç costé la. I tchantéve deus d' ses compôzicions rok muzete & balade tchampete : "Ene sote idêye"

& "Viêye maletè". Del djoyeuse nostaldjiye. Pont d' pris mins k' i cache a rivni l' anêye ki vént.

I m' shonne k' el muzike daléve ene miete foûrt, minme pour mi ki n' a rén conte li rok foûrt.

Après l' intrake, Vincent Loss, Georges Tinazzi èt Mathieu Crispin ont tchanté sakantès airs intimisses et trisses, du reggae et du rap acoustike, su des paroles da mi. On a aresté li spectacle adon k' i n' ayeut co deus tchansons a djouwer. Les deus tchansons gangnantes di l' anêye passêye. Mins dji n' vou nén ndè djâzer, vu k' rola, et co ça k' el muzike n' aléve nén foûrt, les vwès alént co mwinse. Faureut motoit candjî d' redjissee. *Sabotage?* Carla Bruni a des meyeus tecnicyins.

Li shijhe a rpassé l' londi 4 di decimbe su Vivacité.

André Gauditiaubois (ki n' est nén neutè dins l' afêre)

Li William est e studio po fé si nouve plake avou s' soçon amerikins Kevine Mulligan eyet des Sauvâdjes muzicyins francès. Mes deus omes, Benaroch, bateu d' késses & Vernerey, bassisse, ont bouté avou Souchon (*Foule sentimentale*), Zachary Richard (*Coeur Fidèle*), Nougaro (e s' dierin concert publik), Cabrel, Voulzy, Dick Rivers.

Çoula fra du brût.

Li Cauzadjisse

Des kesses et des messes di lijheus

Louis Pieters, on gaztî waloneu di Pont-a-Cele a emilé cisse kesse ci :

« Bondjoû !
D'areut-i yun d'vous qui pouêreut fé pléji a 'ç djîn-la ?
Merci bran.min èyèt a yun d'ces quate »

Lowi du tchèri

"Je fais appel à vous parce-que je voudrais tellement retrouver une poésie intitulée "mi p'tit deû".

Ca ressemblait à :

"Mi d'ja-s-t-on p'tit deû

"Qui fê dès risettes

"Qui fê l'racuzette

"Qwand j'di îne boude

"Mi Mâme to fî dreû

"Questione mi p'ti deû

"Al hapête

"Ou esse mi Mâme qui dit des colibettes

Bien à vous,

Michele Dawirs

Li response a vnou bénrade da **Simon Stasse**, ki nos rmerciyans timpeesse.

Li scrijheu, c'est **Paul Depas**, di Hu.

Vocial li tecse, rimetou e rfondou :

Mi ptit doet

Mi, k' est tot ptit, dj' a-st on ptit doet // Ki, paret i, fwait l' racuzete. // Si dj' di 'ne boude, mi mame, tot fén droet // Kessione mi ptit doet al hapete...

Portant, i n'a nén l' air metchant // Ci ptit doet la k' fwait des rizetes // N' est ç' nén m' mame ki blague tot riyant // Et ki m' raconte des colibetes ?

Jean-claude Lebichot nos a emilé :

Depuis des mois ma soeur et moi recherchons le mot wallon (village de Saint-Médard près de Bertrix) qui désignait le "joug" se mettant sur les épaules pour accrocher les seaux. L'objet se trouve encore à Saint-Médard mais plus le mot...

Lebichot Jean-Claude, rue Grande 59, 6760 Virton
emile : jclebichot@yahoo.fr

Response

Li mot l' pus cnoxhou di ciste usteye la e walon, c' est l' **hârkea**, prononcî **haurkê**, **hârkê**, **harkê**, **horkê**, **hâkê**, **hâlkê**, **haurkia**, **haurtcha**, **haurkâ**, **haurpia**, **haurtia**, **aurtia**.

Mins noste usteye si lome eto: **gorea**, **lamea**, **coube**, **golé** u **haminte**.

« gorea », ki s' prononce "**goré**" dins l' pays d' Biétris, sereut motoit l' mot ki vos estoz ki cwirt après. « gorea » (*gor'hê*, *gorê*, *goria*) vout eto dire « *collier de cheval* »; Mins après Sint-Medåd, on djheut "**colé**", si dj' el tén bén.

On dit "gorea" eto a Cîné, a Balâsse, Bastogne, Bive; ça a l' air di esse li deujhinme

pus eployî mot après "hârkea" (tot l' pays d' Lidje).

A pârti d' Åjhô, ci sereut "coube" (prononcî "coupe"), dabôrd.

Les racsegnes po Balâsse et po Åjhô ont stî trovêyes sol djâspinreye Berdelaedje.

Max Dohle a-st emilé :

Ik ben geïnteresseerd in de ingang « schaesse » in de Waalse wiki. Maar ik kan het niet lezen.

Gaat het hier om « stellen »? Speelgoed voor kinderen? Staat er iets in de tekst over de Nederlandse betekenis van "schaatsen"?

Ik ben schaatshistoricus en vooral geïnteresseerd in de schaatstaal.

(Nosse djin dmande des racsegnes sol mot « schaesse » e rfondou.)

Response

Li mot walon scrît "schaesse" e rfondou si prononce "hesse" a Lidje et Vervî, "chache" a Nameur, "(è)scasse" a Tchâlerwè. C' est çou k' on lome e francès des « échasses » (e flamind : "stelt")

Li mot "schaats" vout dire on "patin al glaece".

Dji croe k' i gn a pont yeu d' patinaedje el Walonreye, paski les corantès aiwes vont trop roed, et dabôrd, n' edjalnut nén âjheymin. Les voyes sont trop sovint e tiene, et on s' enondreut trop rade, si on patinéve dissu.

Portant, li no do grand pondeu walon « Patenier » sereut e walon « **patinî** », fijheu d' patins. Mins patin vôteut purade dire li dzo des galotches.